

УДК: 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.7>

СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Желізняк С.М.,

*ад'юнкта кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності*

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-5264-572X>*

Желізняк С.М. Сутність і особливості обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

У статті досліджено сутність і особливості обставин, що виключають адміністративну відповідальність за національним законодавством. Наголошено, що визнання обставин, які виключають адміністративну відповідальність, є важливим елементом захисту прав людини, що дозволяє уникнути несправедливого і надмірного накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення, та забезпечити справедливе застосування закону. Згідно з положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення до обставин, що виключають адміністративну відповідальність віднесено наступні: крайню необхідність, необхідну оборону та стан неосудності. Наголошено, що застосування крайньої необхідності як обставини не означає, що особа не буде нести адміністративну відповідальність за інші дії, які були вчинені без наявності цієї обставини. У свою чергу, звільнення від адміністративної відповідальності в разі крайньої необхідності не означає автоматичного звільнення особи від цивільної чи кримінальної відповідальності, якщо така відповідальність напустила. Зроблено висновок про те, що необхідна оборона може бути застосована тільки як реакція на незаконне діяння. Якщо ж діяння було законним, необхідна оборона як обставина, що звільняє від адміністративної відповідальності не підлягає застосуванню. Підтримано позицію про медичний та юридичний критерії неосудності, а також особливості змісту цієї обставини, що виключає адміністративну відповідальність. Наголошено на необхідності деталізації й нормативного закріплення порядку і умов застосування обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Причому це стосується як матеріальної, так і процесуальної складових застосування таких обставин. У перспективі це має спричинити позитивний вплив на ефективність правозастосування, забезпечити дотримання принципу людиноцентризму, а також поліпшити діяльність суб'єктів владних повноважень щодо застосування заходів адміністративної юрисдикції.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, обставини, крайня необхідність, необхідна оборона, неосудність, хвороба, психічний розлад, права людини.

Zhelizniak S. The essence and particulars of the circumstances that exclude administrative liability.

The article examines the essence and peculiarities of the circumstances that exclude administrative responsibility under national legislation. It is emphasized that the recognition of circumstances that exclude administrative responsibility is an important element of human rights protection, which allows to avoid unfair and excessive imposition of an administrative penalty on a person who has committed an offense and to ensure the fair application of the law. According to the provisions of the Code of Ukraine on administrative offenses, the following are the circumstances that exclude administrative responsibility: extreme necessity, necessary defense and state of insanity. It is emphasized that the application of extreme necessity as a circumstance does not mean that a person will not bear administrative responsibility for other actions that were committed without this circumstance. In turn, exemption from administrative liability in case of extreme necessity does not mean automatic release of a person from civil or criminal liability, if such liability has occurred. It was concluded that the necessary defense can be applied only as a reaction to an illegal act. If the act was legal, the necessary defense as a circumstance exempting from administrative responsibility is not applicable. The position on the medical and legal criteria of insanity, as well as the peculiarities of

the content of this circumstance, which excludes administrative responsibility, is supported. The need for detailing and normative consolidation of the procedure and conditions of application of circumstances that exclude administrative responsibility is emphasized. Moreover, this applies to both material and procedural components of the application of such circumstances. In the long term, this should have a positive impact on the effectiveness of law enforcement, ensure compliance with the principle of people-centeredness, and also improve the activity of subjects of authority in applying measures of administrative jurisdiction.

Key words: administrative responsibility, circumstances, extreme necessity, necessary defense, lack of judgment, illness, mental disorder, human rights.

Постановка проблеми. Інститут адміністративної відповідальності в Україні сьогодні потребує санації й комплексного оновлення. Не буде перебільшенням твердження про те, що перегляду потребують: критерії розрахунку штрафу, вік настання адміністративної відповідальності, ефективність і швидкість провадження у справах про адміністративні правопорушення та багато інших аспектів.

В цьому аспекті актуальним питанням залишається перегляд на предмет актуальності обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Сутність і значення таких обставин полягає у тому, що вони дозволяють уникнути накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення. Зазначений момент є надзвичайно важливим з точки зору забезпечення справедливості та захисту прав людини. Наприклад, якщо особа вчинила правопорушення, передбачене Законом, або була змушена вчинити таке правопорушення внаслідок непереборних обставин, то накладення на неї стягнення може бути несправедливим. Тому, визнання вищевказаних обставин, є важливим елементом національної правової системи. З іншого боку, важливість обставин, що виключають адміністративну відповідальність полягає в тому, що вони є складовою превентивного механізму.

Таким чином, визнання обставин, що виключають адміністративну відповідальність, є важливим елементом захисту прав людини, що дозволяє уникнути несправедливого і надмірного накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення, та забезпечити справедливе застосування закону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні питання адміністративної відповідальності широко представлені у працях фахівців у царині адміністративного права. Можна зупинитися на роботах: О.І. Безпалової, Г.О. Блінової, І.П. Голосніченка, Е.Ф. Демського, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Б.О. Логвиненка, М.М. Тищенко, А.С. Собакаря, Р.М. Опацького та багатьох інших науковців. Водночас, необхідність приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу, обумовлюють важливість перегляду засад адміністративної відповідальності в Україні.

Мета статті полягає у висвітленні сутності і особливості обставин, що виключають адміністративну відповідальність, а також визначенні перспектив їх удосконалення й перегляду.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитись із авторами навчального посібника з адміністративного права у тому, що обставини, що звільняють від відповідальності в системі адміністративних проступків застосовуються не часто. Сутність звільнення від адміністративної відповідальності полягає в тому, що винна у скоєнні адміністративного правопорушення особа, у встановленому законом порядку звільняється не тільки від самої міри покарання, а й від інших наслідків можливого покарання [1, с. 99].

Відповідно до статті 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності [2].

З цього приводу О. Поштаренко відмічає, що встановлення у діянні особи наявності обставини, що виключає адміністративну відповідальність гарантує забезпечення принципу законності і захисту прав людини в адміністративному судочинстві. Серед трьох вищеназваних обставин, що виключають адміністративну відповідальність, потрібно розрізняти дії, які хоч і передбачені КУпАП або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинені у стані крайньої необхідності (стаття 18 КУпАП), або вчинені у стані необхідної оборони (стаття 19 КУпАП). Такі дії, відповідно до КУпАП не є адміністративними правопорушеннями [3, с. 178].

Розглянемо зазначені обставини більш детально.

Крайня необхідність. Крайня необхідність є обставиною, що може звільнити особу від адміністративної відповідальності за порушення адміністративного закону. Згідно зі статтею 18 КУпАП, не є

адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода [2].

Крайня необхідність є такою обставиною, коли особа вчиняє дію в обставинах, які за умов нормального життя не могли бути передбачені та уникнуті, з метою захисту свого життя, здоров'я, майна, або прав і свобод інших осіб. При цьому, дії повинні бути обґрунтованими та відповідати вимогам принципу допустимої шкоди. Так, у випадку вчинення особою діяння, яке може бути розцінене як порушення адміністративного законодавства, для захисту власного життя або здоров'я, така особа може бути звільнена від адміністративної відповідальності за відповідне діяння.

Важливо відмітити, що застосування крайньої необхідності як обставини, що звільняє від адміністративної відповідальності, повинно відповідати двом умовним критеріям: по-перше – бути обґрунтованим, а по-друге – відповідати всім вимогам законодавства. Таким чином, застосування крайньої необхідності як обставини у справі може бути прийняте лише після ретельного дослідження обставин вчинення діяння та наявності всіх необхідних доказів. У разі коли особа вчинила дію в крайній необхідності, вона повинна негайно повідомити про це компетентні органи, наприклад, поліцію, для того, щоб поліцейські могли встановити всі обставини за фактом вчиненого діяння. Якщо особа не повідомила про наявність крайньої необхідності, це може мати наслідком оцінку вчиненого діяння як ординарного правопорушення та призвести до настання адміністративної відповідальності.

Також потрібно зважати на те, що застосування крайньої необхідності як обставини не означає, що особа не буде нести адміністративну відповідальність за інші дії, які були вчинені без наявності цієї обставини. У свою чергу, звільнення від адміністративної відповідальності в разі крайньої необхідності не означає автоматичного звільнення особи від цивільної чи кримінальної відповідальності, якщо така відповідальність наступила.

Наступною обставиною є необхідна оборона. Необхідна оборона – це ще одна обставина, яка може звільняти особу від адміністративної відповідальності. Ця обставина передбачає, що особа вчинила дію, яка є порушенням адміністративного закону, але це було зроблено з метою захисту себе, іншої особи, майна або інтересів держави від насильства чи іншої незаконної дії. Як закріплено у статті 19 КУпАП, не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання [2].

Отже, для визнання необхідної оборони обставиною, що звільняє від адміністративної відповідальності, необхідно врахувати наступні умови: а) насильство або інша протиправна дія були невідворотними; б) дія була спрямована на захист себе, іншої особи, майна або інтересів держави; в) дія була адекватною та не перевищувала меж необхідності. Таким чином, особа вдається до необхідної оборони в разі відсутності іншого вибору та якщо завдане насильство є адекватною відповіддю на конкретну загрозу.

Водночас, якщо дія була надмірною та перевищила межі необхідності, то вона не може бути визнана як необхідна оборона. Наприклад, якщо особа застосовує вогнепальну зброю для захисту себе від нападу, але при цьому вбиває нападника, то відповідна дія може бути визнана необхідною обороною лише в тому випадку, якщо вона була адекватною та не перевищувала межі необхідності. Якщо ж вбивство було здійснено після нейтралізації нападника (відбиття нападу), то така дія не може бути визнана як необхідна оборона.

Важливо також зазначити, що необхідна оборона може бути застосована тільки як реакція на незаконне діяння. Якщо ж діяння було законним, необхідна оборона як обставина, що звільняє від адміністративної відповідальності не може бути застосована.

Третьою обставиною є неосудність. За статтею 20 КУпАП, неосудність полягає тому, що не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хроніч-

ної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [2].

Р.Я. Заяць слушно відмічає, що для визначення неосудності використовують поєднані між собою два критерії: медичний та юридичний. Застосування одного з цих критеріїв без зв'язку з іншим при кваліфікації проступків та проведенні медичного обстеження недопустима. Юридичний (психологічний) критерій неосудності свідчить про глибину ураження психіки, яка визначає здатність особи усвідомлювати характер дій, які нею вчиняються та керувати ними. Тобто за юридичним критерієм, це свідчить про нездатність особи усвідомлювати фактичний характер власної поведінки, її суспільну небезпечність (інтелектуальний момент) та керувати нею (вольовий момент). Отже, юридичний критерій також складається з двох ознак: інтелектуального та вольового моментів. Для наявності цього критерію неосудності достатньо визначити одну з двох його ознак [4, с. 208].

У свою чергу, медичний критерій визначає коло психічних захворювань, з якими пов'язані протиправні дії особи. Для визначення особи неосудною достатньо встановлення однієї ознаки юридичного критерію і одне психічне захворювання з перерахованих у статті 20 КУпАП (хронічних душевних захворювань – шизофренії, епілепсії, прогресивного паралічу тощо; тимчасового розладу душевної діяльності – алкогольні психози, біла гарячка, патологічне сп'яніння тощо; слабоумство – нерозвинутість інтелекту із зниженням розумових здібностей (дебільність, імбецильність, ідіотія) [5, с. 153]; інший хворобливий стан – це стан, пов'язаний з розладом психічної діяльності. Він не є одним з вищевказаних, але за своїм психопатологічним порушенням може бути прирівняний до них. Сюди належать деякі види психопатій та психастеній: вища марення та галюцинації на ґрунті важкого інфекційного захворювання; стан абстиненції, тимчасові (короткочасні або більш тривалі), викликані окремими інфекційними захворюваннями (черевний або висипний тиф), пухлинами мозку, глухонімотою, що за несприятливих умов (відсутність належного виховання, навчання) може призвести до різкого обмеження розумових здібностей людини, а також затримки психофізичного розвитку в формі інфантилізму, тобто психічної незрілості [6, с. 103-104]. Р.Я. Заяць зазначає, що в Україні діє презумпція психічного здоров'я, відповідно до якої кожна особа вважається такою, яка немає психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених законодавством [4, с. 208].

Висновок. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність виступають надзвичайно важливим інструментом для забезпечення справедливості та захисту прав людини під час реалізації інституту адміністративної відповідальності. Водночас, перераховані у дослідженні обставини вимагають деталізації й нормативного закріплення порядку і умов застосування. Причому це стосується як матеріальної, так і процесуальної складових застосування таких обставин. У перспективі це має спричинити позитивний вплив на ефективність правозастосування, забезпечити дотримання принципу людиноцентризму, а також поліпшити діяльність суб'єктів владних повноважень щодо застосування заходів адміністративної юрисдикції.

Список використаних джерел:

1. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
2. Кодекс про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 14.05.2023).
3. Поштаренко О. Підстави настання адміністративної відповідальності осіб, що вчинили насильство щодо фізичної особи. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 175–181.
4. Заяць Р.Я. Неосудність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип.6. С. 206–208.
5. Адміністративне право України: Підручник: За заг. ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ: Істина, 2008. 457 с.
6. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: Монографія / Передм. д.ю.н., проф. Ю.М. Антоняна. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.